

Олексій Кокорев, к. філос. н.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна

ЗМІНА ВЕКТОРА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН БАЛТІЇ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР

Oleksii Kokoriev, PhD in philosophy

South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskiy, Odesa, Ukraine

CHANGE OF POLITICAL DEVELOPMENT VECTOR OF THE BALTIC STATES AFTER COLLAPSE OF THE USSR

The article analyzes the Baltic States since their entry into the Euro-Atlantic space. Considered the Soviet period which formed a number of specific features of development of the Baltic states, and had a significant impact on the socio-economic processes taking place in them after independence.

Since joining the Euro-Atlantic security space, the Baltic countries that were part of the Soviet space continued to follow Western traditions and values, that were very close to them during the years of the «Soviet experiment», so these countries in 1990-2000 years easily reoriented their political and socio-economic areas. This issue is certainly relevant to the present time and some of its aspects are analyzed in the works of A. Brazauskas, A. Gorbunov, V. Landsbergis and others. The study is foreign policy of the Baltic States in the period of the USSR and prospects for further development in the EU. To address this goal we should address the following research objectives: to identify the main directions of foreign policy of the Baltic states and to determine and justify stages of preparation for EU membership.

First of all, it should be noted that it is the Baltic republics the fastest developing in socio-economic terms in the USSR. Consequently, since the beginning of perestroika, Baltic countries have not yet fully considered the possibility of leaving the Union. But the general deterioration of the internal and domestic economic situation and Soviet leadership unwillingness to go on providing greater economic and political freedoms in the national republics led to what became the main right nationalist positions in social and political movements of the Baltic States. It should be stressed that over the years since independence, the idea of «Baltic Way» basically lost content. Although in terms of integration had been achieved in establishing formal institutional mechanisms of interaction, but no pragmatic interest in deepening its likely indicates the threshold of such cooperation. In place of Baltic integration comes generally based on not yet fully defined, but formed under the influence of regionalization of cultural and historical community of the Baltic region.

Key words: modern political process, European integration, European Union, Lithuania, Latvia, Estonia, democracy, free market, Soviet Union, NATO.

З моменту вступу до Євroatлантичного безпекового простіру, країни Балтії, які були щодавно частиною загального радянського простору, продовжували наслідувати західні традиції і цінності, які були дуже близькі ним протягом усіх років «радянського експерименту», завдяки чому ці країни в 1990-2000-і роки так легко переорієнтували свої політичні і соціально-економічні спрямування.

Зазначена проблема є, безумовно, по сей час актуальною і окремі її аспекти аналізуються у роботах наступних авторів: А. Бразаускаса, А. Горбунова, В. Ландсбергиса та А.Рюителя, які проживають у країнах Балтії і займаються цими питаннями.

Метою дослідження є зовнішньополітична діяльність прибалтійських держав у зазначений період і перспективи подальшого розвитку у складі ЄС.

Для вирішення зазначеної мети необхідно вирішення наступних дослідних завдань:

– виявити основні напрямки зовнішньої політики прибалтійських держав;

– виділити і обґрунтувати етапи підготовки країн до вступу в ЄС.

Перш за все варто зазначити, що саме прибалтійські республіки найбільш динамічно розвивалися в соціально-економічному плані у складі СРСР. Внаслідок цього, з початком перебудови прибалтійські республіки ще остаточно не розглядали можливість виходу з Союзу. Однак погіршення загальної внутрішньополітичної і внутрішньоекономічної ситуації, а також неготовність керівництва СРСР піти на надання більших економічних і політичних свобод в національних республіках призвели до того, що правонаціоналістичні позиції стали головними у суспільно-політичних рухах Балтії.

Саме за часів Радянського Союзу сформувався ряд специфічних особливостей розвитку прибалтійських держав, який мав істотний вплив на соціально-економічні процеси, що відбувалися в них після здобуття незалежності у 1991 р. По-перше, це демографічна ситуація в прибалтійських республіках, яка склалася за 50 років їх перебування у складі Радянського Союзу. Хоча чисельно населення республік Прибалтики у тій епосі залишалося приблизно незмінним, частка росіян і російськомовного населення у загальному балансі населення збільшувалася. Винятком була тільки Литва. До розпаду СРСР у серпні 1991 р. литовці становили 81,5 % населення, в той час як частка естонців в Естонії була 61,3 %, латишів у Латвії – 52,1 % від загального населення країни¹. Багато в чому саме внаслідок цього Литва не відчувала труднощів надання громадянства усім, хто проживав на її території, у той час як на території Латвії та Естонії етнічні мешканці зазнали істотних правових, політичних і соціальних обмежень.

По-друге, особливе місце, яке займала прибалтійська економіка в загальносоюзному народному господарстві. У республіканських економік була більш диверсифікована виробнича структура, високопродуктивне і найбільш рентабельне сільське господарство, розвинена інфраструктурна мережа, значна продуктивність праці.

Продукція прибалтійських підприємств користувалася великим попитом серед населення. Сфера послуг оцінювалася масовою свідомістю відповідною західному рівню. В цілому Прибалтика розглядалася найбільш близькою до Європи за якісним показником життя у порівнянні з іншими республіками Радянського Союзу.

По-третє, вже з 1960-х років у прибалтійських республіках стали проводитися економічні експерименти з впровадження більш ефективних методів господарювання. Наприклад, в Естонії риболовний колгосп ім. Кірова з середини 1970-х, а в Латвії колгосп «Адажі» з початку 1980-х років працювали в умовах повної самоокупності, а багато підприємств легкої і харчової промисловості працювали тією чи іншою мірою – на господарській розрахунковій основі².

Можна констатувати, що на момент виходу з Радянського Союзу вони мали низку конкурентних переваг у порівнянні з іншими союзними республіками, а саме:

- вигідне гео економічне положення;
- наявність розвиненої логістичної інфраструктури вже на кінець 80-х років;
- наявність висококваліфікованих кадрів у регіоні (розвиненість електротехніки, радіоелектроніки, машинобудування, хімії та ін.);
- наявність ринкового досвіду на момент здобуття незалежності;
- хильність до індивідуальної трудової діяльності як загальна риса національної психології прибалтійських народів.

У республіках сконцентрувалися найгостріші суперечності, що призвели в комплексі до отримання ними незалежності і виходу зі складу СРСР. Більш того, «...на відміну від інших радянських республік, прибалтійські користувалися не тільки моральною, в рамках боротьби Заходу за демократичні ідеали і права людини, а й безпосередньою політичною та дипломатичною підтримкою США³, Європейського парламенту, окремих європейських, у першу чергу, скандинавських країн. Вплив міжнародних чинників не носив абсолютний характер, але був досить великим⁴. Міжнародний фактор поєднувався з особливостями соціально-економічного розвитку Балтії.

Однак, на думку Р. Х. Симоняна, саме цей міф «виявився потужним негативним фоном, на якому російськими чиновниками здійснювалася пересипана численними поразками практика

¹ Гуцин, В.И. (2013). *Рига*. Москва: Рассвет, 77-92.

² Симонян, Р.Х. (2005). *Россия и страны Балтии*. 2-е изд., доп. Москва: Институт социологии РАН, 38.

³ Гуцин, В.И. (2013). *Рига*. Москва: Рассвет, 77-92.

⁴ Симонян, Р.Х. (2005). *Россия и страны Балтии*. 2-е изд., доп. Москва: Институт социологии РАН, 91.

відносин з прибалтійськими республіками всі наступні роки після розпаду СРСР»¹.

Як уже було згадано, прибалти в радянські роки перебували в привілейованому становищі і, за свідченням сучасних дослідників, абсолютно не бажали ним поступатися. Тому спочатку метою створення Народних фронтів у Латвії, Естонії та Литві декларувалося сприяння розбудові та і їх діяльність була, в цілому, спрямована на прискорене реформування союзної економіки, надання їм більшої господарської незалежності, політичних і економічних свобод. Саме прибалтами було вперше (ще напочатку перебудови) запропоновано підписати новий союзний договір про створення «оновленої федерації», тобто те, що згодом планувалося в рамках Новоогарівського процесу. Вже у 1988 р. на Установчому з'їзді «Саюдіса» прозвучали заклики до незалежності і слова про незаконність приєднання Литви до Радянського Союзу, на що А. Бразаускас – тодішній лідер КПЛ змушений був відповісти: «Деякі виступи ... засмучують ... Невже ми можемо ось таким чином, з трибуни, вирішувати найскладніші питання, які не змогли вирішити за 48 років існування Радянської Литви? ... чи думаємо ми про наслідки, які можна очікувати? ... Я чесно, дорогі друзі, хочу сказати: вмійте чекати»².

Цікаво також, що вимоги суверенітету, які висувалися до 1989 р, не припускали повноцінної реалізації права на самовизначення, а мали на увазі лише великі свободи. Американський дослідник А. Лівен зауважив з цього приводу: «Протягом цих років слова «незалежність», і ще більше «суверенітет» придбали спектр значень, невідомих на Заході. ... Між Кремлем, національними рухами і республіканськими комуністичними партіями існувало щось на кшталт таємного договору, що полягав у тому, що «незалежність» насправді не означає справжню незалежність, що «суверенітет» означає щось менше, ніж повне право на самовизначення, і що незалежність і суверенітет якимось чином можуть здійснюватися в рамках радянської системи. Це була омана, оскільки ніхто не хотів відкритого зіткнення»³.

Наростання економічної та політичної кризи в Радянському Союзі, небажання центру реагувати адекватним чином на ініціативи республіканських компартій і суспільно-політичних рухів поступово призвели до того, що в цих рухах при мовчазній підтримці перших до керівництва структур прийшли національні праворадикальні сили, які висунули вже інші гасла: в першу чергу, – повної незалежності від Москви. Першою республікою, що встала на шлях відділення, була Литва. 11 березня 1990 р. незадовго до цього переобрана Верховна Рада республіки на чолі з В. Ландсбергісом приймає акти «Про відновлення незалежної Литовської держави» і «Про відновлення Конституції 1938 р.». У Латвії «Декларація про відновлення Латвійської республіки» була прийнята Верховною Радою Литовської РСР 4 травня 1990 року. Нарешті, Естонія заявила про незалежність прийняттям двох документів: 2 лютого 1990 року було ухвалено «Декларацію з питання державної незалежності Естонії», а 30 березня – постанова Верховної Ради Естонської РСР «Про державний статус Естонії».

Важливо відзначити, що політичні процеси, що відбувалися в прибалтійських республіках, знаходили значну підтримку в західних країнах. Так, наприклад, під час оголошеної Москвою економічної блокади Литовської РСР лідери ФРН і Франції Г. Коль і Ф. Міттеран намагалися бути посередниками у врегулюванні спору. Специфічне положення країн Балтії обумовило і специфічність питання – відповіді: замість питання, чи будуть вони випущені на свободу, було питання, коли»⁴. Цікаво, що першою країною, яка визнала їх незалежність, була Ісландія. 11, лютого 1991 року нею була визнана незалежність – Литви, 22 серпня – Естонії, 23 серпня – Латвії.

Остаточне це сталося 6 вересня 1991 р., коли їх незалежність була визнана СРСР. Хоча ще у січні Б. Н. Єльцин підписав договори про основи міждержавних відносин Росії з Естонією і Латвією (відповідно 12 і 13 січня), а 29 липня – з Литвою, в яких сторони визнавали один одного незалежними державами, а 24 серпня, тобто через кілька днів після невдалого путчу ГКЧП, він знову видає накази про визнання державної незалежності прибалтійських республік і встановлення з ними дипломатичних відносин.

При цьому, як зазначає Р. Х. Сімонян, «поспіх і непрофесіоналізм призвели до найгостріших

¹ Сімонян, Р.Х. (2005). *Россия и страны Балтии*. 2-е изд., доп. Москва: Институт социологии РАН, 209–210.

² Фурман, Е.Д. (2009). *Становление партийной системы в постсоветской Литве*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 53.

³ Фурман, Е.Д. (2009). *Становление партийной системы в постсоветской Литве*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 54.

⁴ BrGgemann, K. (2003). Leaving the – Baltic. *Estonian Identity Review of History*, 343-360.

проблем і з виведенням військ, і з демаркацією кордонів, і з державним майном, і з багатьма іншими. А, головне, з цивільним статусом російського населення, яке з державотворчої більшості стало раптово етнічною меншиною, кинуту керівництвом історичної Батьківщини напризволяще»¹.

Євроатлантична інтеграція стала основою зовнішньої політики країн Балтії. Однак, як це не парадоксально, якщо традиційно вважається, що економіка і господарські інтереси визначають характер політичного розвитку, в прибалтійських державах, швидше, навпаки, всі внутрішньополітичні та внутрішньоекономічні реформування (демократизація, лібералізація, приватизація і т. д.) – було підпорядковане загальній ідеї створення суспільства, цінності якого будуть відповідати загальноновизнаним західним зразкам (демократія, вільний ринок, права людини). Хоча економічні реформи і зовнішньоекономічна переорієнтація зі Сходу на Захід носили хворобливий характер для прибалтійських товариств, не можна не відзначити, що, незважаючи на ряд істотних витрат, країни Балтії за минулі два десятиліття досягли значних успіхів на шляху інтеграції в євроатлантичні об'єднання. Не останню роль в цьому зіграла та економічна основа, яка сформувалася в радянську епоху і якої у 1990-і роки нові керівники прибалтійських держав послідовно і не без успіху намагалися позбутися.

Ще з моменту здобуття незалежності, економіки Латвії, Литви і Естонії якісно відрізнялися від народних господарств інших радянських республік – вони володіли розвиненою інфраструктурою (дороги, трубопроводи, порти); мали значні енергетичні потужності, великі підприємства і добробут, економічний розвиток, діяльність в рамках ЄС і НАТО. Інтенсивне співробітництво відбувається в сфері реалізації енергетичних, транспортно-інфраструктурних проектів, а також проектів, що стосуються внутрішньої безпеки».

Естонія віддана ідеї прибалтійського єдності, а її президент Томас Хендрік Ільвес, відомий своїм негативним ставленням до приєднання його країни до прибалтійських держав², вважав, що подібна ідентичність штучна і створена у радянські часи³. Проте, в період головування Естонії в БА і БСМ в 2011 р. естонський МЗС відзначав, що хоча країни Балтії сьогодні «всі члени Європейського союзу і НАТО, балтійське співробітництво не втратило своєї цінності.

В той самий час, центр тяжіння їх співпраці значно перемістився в сферу співробітництва між усіма країнами Північної Європи, особливо це стосується форматів NB-8, Ради держав Балтійського моря, Стратегії ЄС для регіону Балтійського моря».

Дійсно, після здобуття незалежності, а потім здійснення основної мети своєї внутрішньої і зовнішньої політики, країни Балтії практично втратили змістовне наповнення ідеї прибалтійської співпраці. Останньою її найбільш значущою складовою залишається прихильність спільної історичної пам'яті, яку більшою чи меншою мірою на офіційному рівні демонструють всі три країни.

Одночасно між країнами Балтії в 90-і роки формувалося співробітництво у військовій сфері. Спільні проекти в цій галузі почали здійснюватися ще до вступу в НАТО в 2004 р (одним з перших таких проектів стало створення в 1994 році миротворчого батальйону BALTBAT зі штабом в Адажі (Латвія), розформованого в 2003 р., а потім знову відтвореного в 2007–2010 рр. для участі в чергуванні Сил реагування НАТО) і продовжують реалізовуватися і по сей день. Мова йде про створення у 1994 р. системи спостереження за повітряним простором Балтії – The Baltic Air Surveillance Network (BALTNET), навесні 1998 р. – військово-морської ескадри Baltic Naval Squadron (BALTRON), в 2002 р – Балтійської інформаційної системи управління і контролю (The Baltic Command and Control Information System – BALTCCIS). Нарешті, в червні 1998 року у м. Тарту (Естонія) спільним рішенням міністрів оборони Естонії, Латвії і Литви було створено Балтійський оборонний коледж – The Baltic Defence College (BALTDEFCOL).

У теперішній час прибалтійська співпраця на концептуальному рівні продовжує фігурувати в якості пріоритету всіх трьох країн Балтії. Так, у Програмі Уряду Литви 2013 року було відзначено, що «тісна співпраця Литви, Латвії та Естонії і далі буде необхідна як з політичної точки зору і з точки зору необхідності гарантій безпеки, так і виходячи з економічних і культурних аспектів».

Ефективна реалізація важливих енергетичних проектів, таких як «Rail Baltica», «Via Baltica»

¹ Симонян, Р.Х. (2005). *Россия и страны Балтии*. 2-е изд., доп. Москва: Институт социологии РАН, 64.

² Hendrik, T. (2005). *Baltic countries – Estonia. Estonian Ministry of Foreign Affairs. New pages of History*. <<http://vm.ee/en/estonia-nordic-country>>

³ Thatcher, M. (1993). *The Downing Street Years*. London: HarperCollins, 801.

та інших спільних програм в сфері освіти і культури, і далі буде суттєвою передумовою зміцнення економічного і соціального розвитку, культури» рних і міжлюдських зв'язків між трьома країнами Балтії».

Латвійська позиція щодо сусідів Балтії носить «багатосторонній і прагматичний характер». Трибічна співпраця «ґрунтується на спільних інтересах і цілях трьох країн в області зовнішньої політики і політики безпеки: сприяння підтримці безпеки, і в результаті за два пострадянських десятиліття можна нарахувати лише кілька прикладів реальної і не дуже успішної співпраці між країнами Балтії»¹

Це будівництво єдиної автомагістралі «Via Baltica» (найбільших успіхів досягла Литва, де і за радянських часів були кращі автодороги), єдиної залізничної магістралі «Rail Baltica» / «Rail Baltica-2» (хоча, як раніше зазначалося, процес розвивається складно і згода між трьома прибалтійськими країнами досягається насилу). Залишається незрозумілою доля будівництва нової АЕС в Ігналіні, яку за первинним проектом повинні були будувати спільно Литва, Латвія, Естонія і Польща.

Невдачею закінчилися і спроби прибалтійських держав перешкодити будівництву Північно-Європейського газопроводу («Північний потік») і запропонувати свою – транспортувати газ уздовж узбережжя («Бурштиновий потік»), – в якій могли б взяти участь Литва, Латвія, Естонія і Польща. Нарешті, в контексті енергетичної політики створення національного терміналу СПГ Литвою ставиться під питання окупність проекту регіонального терміналу, на будівництво якого претендують Латвія, Естонія і Фінляндія.

Більш того, є і приклади суперництва. Так, з середини 1990-х років йшли постійні суперечки між Литвою і Латвією з приводу державної приналежності нафтоносної ділянки континентального шельфу (в районі Клайпеди і Лієпаї). Тільки до 1999 р. Литві вдалося домогтися права на експлуатацію родовища, хоча Латвія пізніше стала регулярно пред'являти екологічні претензії. Крім того, укладену в тому ж році угоду про морський кордон Латвія відмовляється ратифікувати, висуваючи як умову право спільної розробки зазначених нафтових родовищ.

В іншому економічне співробітництво не виходить за рамки звичайних зовнішньоекономічних контактів. Статистичні дані взаємного імпорту і експорту (вказують, що тільки для Латвії торгівля з сусідами має найбільше значення, що пов'язано з її центральним положенням у регіоні).

Таким чином, за минулі роки з моменту здобуття незалежності ідея «Балтійського шляху» в основному втратила свій концептуальний зміст. Хоча в інтеграційному плані були досягнуті значні успіхи у створенні формальних інституційних механізмів трибічної взаємодії, однак відсутність прагматичної зацікавленості у її поглибленні свідчить про ймовірне досягнення порогу такого співробітництва. На місце прибалтійської інтеграції приходять загально балтійська, заснована на поки ще не визначеній в повному обсязі, але сформованій під впливом процесів регіоналізації культурно-історичної спільності Балтійського регіону.

References

1. BrGgemann, K. (2003). Leaving the – Baltic. *Estonian Identity Review of History*, 343-360. [in English].
2. Furman, E.D. (2009). *Stanovlenie partijnoj sistemy v postsovetskoj Litve* [The formation of the party system in the post-Soviet Lithuania]. Moscow: Knizhnyj dom «LIBROKOM». [in Russian].
3. Gushhin, V.I. (2013). *Riga [Riga]*. Moscow: Rassvet. [in Russian].
4. Hendrik, T. (2005). Baltic countries – Estonia. *Estonian Ministry of Foreign Affairs. New pages of History*. <<http://vm.ee/en/estonia-nordic-country>> [in English].
5. Simonjan, R.H. (2005). *Rossija i strany Baltii* [Russia and the Baltic countries]. 2-e izd., dop. Moscow: Institut sociologii RAN. [in Russian].
6. Thatcher, M. (1993). *The Downing Street Years*. London: HarperCollins. [in English].

¹ BrGgemann, K. (2003). Leaving the – Baltic. *Estonian Identity Review of History*, 343-360.